

ZA ZWROTNYM
POTWIERDZENIEM ODBIORU

WOJEWÓDZKI URZĄD OCHRONY ZABYTKÓW W LUBLINIE

ul. Archidiakońska 4, 20-113 Lublin
tel./fax 81 53-290-35, tel. 81 53-259-37, 81 53-226-04
e-mail: info@wkz.lublin.pl
www.wkz.lublin.pl

NO
DT
KANCELARZ
mgr Grażyna Elżbieta Fiok
2022.07.27

Pan prof. dr hab. Radosław Dobrowolski
Rektor Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Pl. M. Curie-Skłodowskiej 5, 20-031 Lublin

Znak:
KD.5183. 8 . 1 . 2022

Data: 2022-07-27

Obiekt: A/1677 - dzieło budownictwa obronnego obejmujące: redutę generała Tadeusza Kościuszki wraz z drogą krytą, położone na działce nr 12/2 przy Al. Warszawskiej 81 w Lublinie
Sprawa: wytyczne konserwatorskie dla rewitalizacji majdanu reduty

SZANOWANY PANIE REKTORZE!

w związku z wnioskiem z 1 czerwca 2022 r., znak: NO/145A/2022 (data wpływu do kancelarii WUOZ w Lublinie: 5 lipca 2022 r.) w sprawie wydania wytycznych konserwatorskich dla planowanej rewitalizacji majdanu na terenie reduty generała Tadeusza Kościuszki, znajdującej się na działce nr 12/2 przy Al. Warszawskiej 81 w Lublinie, mając na uwadze posiadany materiał dowodowy, pozyskany na potrzeby wpisu do rejestru zabytków w/w reduty w 2020 r. oraz działając w oparciu o przepis art. 27 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840) - Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków przedstawia następujące zalecenia konserwatorskie.

Generalną zasadą przy tego rodzaju pracach przy zabytkach jest zachowanie w maksymalnym stopniu ich chronionych wartości. Wobec tego, rozwiązania projektowe planowanych w obrębie reduty prac powinny być podporządkowane uwarunkowaniom konserwatorskim, mającym na celu minimalizację ingerencji w jej historyczną tkankę oraz zastosowanie właściwych rozwiązań, materiałów i technologii, które decydują o późniejszej wartości całego zabytku. Na etapie planowania zaleca się wykorzystanie dotychczas wykonanych opracowań, dostępnych w archiwum konserwatorskim.)

1
Sekretariat Kancelarza UMCS
Wpłynęło dn. 2022-07-27
Nr 0-268/2022

1. Formy ochrony konserwatorskiej:

- na mocy decyzji Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z 9 października 2020 r., znak: KD.5140.34.6.2020 do wojewódzkiego rejestru zabytków nieruchomych zostało wpisane: **dzieło budownictwa obronnego obejmujące: redutę generała Tadeusza Kościuszki wraz z drogą krytą**, położone na działce nr 12/2 przy Al. Warszawskiej 81 w Lublinie, nr w rejestrze zabytków: A/1677. Granice tego wpisu do rejestru zabytków zostały naniesione na załączniku decyzji w postaci kopii mapy zasadniczej z datą 4 grudnia 2019 r., nr id.: P.0663.1841-514/2009.

2. Uwarunkowania historyczne:

Przedmiotowa reduta wraz z drogą krytą powstały w związku z planowaną obroną Lublina w czasie wojny polsko-rosyjskiej, prowadzonej w obronie Konsytlucji 3-go Maja w 1792 roku. Zgodnie z ustaleniami badaczy została ona zbudowana według pomysłu, a także z rozkazu generała Tadeusza Kościuszki. Jej związek z Kościuszką ma swoje uzasadnienie w historii miejsca i biografii generała, który pełniąc od 1790 roku obowiązki komendanta garnizonu Lublin, odpowiadał za obronę miasta w wojnie z 1792 roku. Z jego inicjatywy wzmocniono system obrony Lublina dwoma obozami wojskowymi na przedmieściach, tj. południowym „na Wrotkowie” oraz północnym „za rogatkami świętokrzyskimi”. Do tego celu Kościuszko wykorzystał wojskową wiedzę inżynierską, której podstawy zdobywał jako wychowanek, a później oficer Królewskiego Korpusu Kadetów w Warszawie (1765-1768) - najpierw w Szkole Rycerskiej, kierowanej przez księcia Adama Kazimierza Czartoryskiego, a następnie Szkole Inżynierskiej (École de Génie) Adama Ludwika Bosrogera, gdzie uczono taktyki i fortyfikacji polowej. Naukę w tym zakresie kontynuował jako stypendysta Stanisława Augusta Poniatowskiego we Francji (1769-1774) – między innymi w Akademii Wojskowej szwoleżerów gwardii królewskiej w Wersalu. Jej profesorem był Didier-Gregoire Trincano, autor nowatorskiej wówczas koncepcji fortyfikacji opartej o układ fortów, ubezpieczających się nawzajem ogniem artyleryjskim (system kleszczowy). Doświadczenie w zakresie fortyfikacji Kościuszko zdobył przede wszystkim w czasie wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Między innymi w 1776 r. pracował przy ufortyfikowaniu Filadelfii. Rozgłos przyniósł mu wkład jego prac fortyfikacyjnych do amerykańskiego zwycięstwa w bitwie pod Saratogą (1777). Wyrazem uznania dla jego umiejętności inżynierskich było powierzenie mu budowy twierdzy West Point nad rzeką Hudson (1778-1780). Po powrocie do kraju i powołaniu do służby w 1789 r. przez armię Sejmu Czteroletniego, zyskał sławę największego eksperta w tej dziedzinie.

Zabytek został zbudowany „za rogatkami świętokrzyskimi”, tj. poza ówczesnymi granicami Lublina, na terenie folwarku Sławinek, który w XVIII wieku został wydzielony z majątku ziemskiego Sławin. Istniejący przy dawnym dworze na Sławinie (później Sławniku), rozległy taras został przekształcony przez Kościuszkę w przeznaczone do samodzielnej obrony, zamknięte dzieło fortyfikacyjne, tj. redutę. Jego celem było utrudnienie przemarszów wrogich wojsk doliną Czechówki. Ulokowana na stromej i trudnej do przebycia górze reduta miała być ostatnią przeszkodą na drodze z Lublina do Warszawy. Uzasadniony doskonałymi warunkami strategiczno-obronnymi wybór takiego miejsca lokalizacji reduty wynikał z doskonałej znajomości topografii terenu należącego do rodziny Tadeusza Kościuszki od 1755 roku. W tym czasie właścicielem majątku na Sławinie został Jan Nepomucen Kościuszko, powołany w 1758 roku na opiekuna wówczas małoletnich dzieci swojego stryjecznego brata - Ludwika Tadeusza. Spośród tego rodzeństwa późniejszy generał wojsk amerykańskich i polskich, Tadeusz, przez kilka miesięcy w 1774 oraz w 1775 r. przebywał na Sławinku, a jego umiejętności inżynierskie miały być wówczas wykorzystane przy przebudowie istniejącego dworu i zakładaniu parku. Po śmierci Jana Nepomucena Kościuszki, majątek odziedziczyła pozostała po nim żona - Marianna z Murysonów

oraz siostra Tadeusza - Anna z Kościuszków Estkowa, które były świadkami przygotowywanej w 1792 roku obrony Lublina.

Reduta Kościuszki nie została wykorzystana w wojnie polsko-rosyjskiej z 1792 r., ani w innych działaniach wojennych na przestrzeni XIX i XX wieku i z tego powodu nie utrwaliła się w historii. W późniejszych przekazach źródłowych była ona określana mianem „okopów kościuszkowskich” („Tygodnik Lekarski” nr 25 z 19 czerwca 1856) lub „szańców kościuszkowskich”, będących pamiątką po generale, który miał tutaj stacjonować z wojskiem przed marszem w kierunku przeprawy przez Bug („Wędrowiec” nr 17 z 19 maja 1883). W wyniku późniejszych zmian prawno-własnościowych reduta znalazła się na terenie Zakładu Leczniczego (Uzdrowiska) na Sławinku. Natomiast w okresie międzywojennym była wykorzystywana jako ujeżdżalnia koni 24 Pułku Ułanów Lubelskich „Krakusów” oraz Konnego Przystosobienia Wojskowego dla młodzieży lubelskich szkół. Po urządzeniu na terenie dawnej resztówki ogrodu botanicznego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ze względu na bogatą kompozycję roślinności teren dawnej reduty funkcjonował pod nazwą „Pałacówka” (Cz. Kielboń, M. Kałużniacka, „Ewidencja założenia ogrodowego przy dworku Kościuszków na Sławinku w Lublinie”, 1999).

3. Wartości i stan zachowania:

Reduta na działce nr 12/2 przy Al. Warszawskiej 81 w Lublinie jest przykładem ukształtowanej na ziemiach polskich pod koniec XVIII wieku fortyfikacji polowej, umożliwiającej zastosowanie kleszczowego systemu obrony i stosowanej przez Jana Bakałowicza, Tadeusza Kościuszkę, a następnie Ignacego Prądzyńskiego. Jest również świadectwem charakterystycznego w architekturze militarnej z przełomu XVIII i XIX wieku kształtowania się fortu (szańca) wysuniętego na przedpole twierdzy. Jej lokalizacja poza ówczesnymi granicami miasta dowodzi odchodzenia od stosowanych do tamtego czasu zasad kształtowania systemu obrony, na rzecz tworzenia nowego, zewnętrznego obwodu walki poza głównym rdzeniem twierdzy i dopełnianego „przyczółkami” mającymi charakter pojedynczych dzieł. Charakterystycznym dla czasu powstania reduty jest jej uproszczony narys. Została ona założona jako budowla ziemna, na planie czworoboku, w formie obwałowanego szańcami z trzech stron plateau, otwartego w kierunku wschodnim, z ukształtowanym, zaokrąglonym czołem od strony doliny Czechówki. Wejście do wnętrza (osady) reduty umieszczono od strony zachodniej i poprzedzono placem broni oraz drogą krytą. Będący częścią budowli, wysoki taras nad urwiskiem znajdującym się od strony rzeki przeznaczono na otwarte stanowiska ogniowe dla armat (działobitnie). Takie rozplanowanie całego dzieła i jego lokalizacja na terenie folwarku Sławinek zostały udokumentowane na mapie, która powstała na podstawie pomiarów topograficznych przeprowadzonych w latach 1801-1804 przez korpus techniczny armii austriackiej pod kierunkiem pułkownika Antoniego Mayera von Heldensfelda. Porównanie w/w mapy z aktualnym stanem zachowania reduty pozwala na stwierdzenie, że „od czasu jej budowy tj. od lat 90. XVIII stulecia przetrwała ona w bardzo dobrym stanie, zachowując bez gruntownych zmian i przekształceń układ przestrzenny, a także nieomal cały kształt budowli ziemnej z szańcami, wewnątrz czyli osadą i dawnymi stanowiskami ogniowymi dla armat, ulokowanymi na różnych poziomach niedostępnego urwiska, oraz murowaną piwnicą jako schron dla żołnierzy i magazyn. Przetrwało też całe otoczenie: zamaskowane dziką zielenią jary, zbiorniki wodne, obwałowania z ukrytą bezpieczną drogą dojazdową do reduty, oraz ukształtowana linia obrony” (M. Kseniak, „Zapomniana reduta gen. Tadeusza Kościuszki w Ogrodzie Botanicznym UMCS na Sławinku w Lublinie”, Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego, Lublin 2019). Do dzisiaj zasadnicza część reduty zachowała rzut zbliżony do prostokąta (szerokości około 75 m, długości około 105 m). Jest otoczona wałami obronnymi z trzech stron, z wejściem od strony zachodniej, miejscem po stanowiskach ogniowych

ukształtowanym jako wysoki taras nad urwiskiem oraz z widokiem na przedpole - niegdyś na dolinę Czechówki i najstarszą część Lublina, a obecnie - na teren zadrzewiony. Istniejące wały obronne w formie ziemnych nasypów posiadają profile w kształcie zbliżonym do trójkąta (z szerszą stopą i węższą koroną) oraz zróżnicowaną wysokość (obecnie około 3-metrowej wysokości nasypy od strony zachodniej i ulegają wypłaszczeniu w kierunku wschodnim do wysokości około 1 m). Znajdujące się na stokach wałów reduty nasadzenia lipowo-klonowe pochodzą z okresu funkcjonowania uzdrowiska na Sławinku w 2 połowie XIX wieku. Natomiast sposób zagospodarowania wnętrza dzieła obronnego w obecnym kształcie (sieć utwardzonych alejek i istniejący drzewostan), jest efektem zmian dokonanych na przestrzeni funkcjonowania ogrodu botanicznego. W obecnym stanie badań (M. Kseniak 2019), integralną częścią opisywanego dzieła obronnego pozostaje poprzedzający wejście do reduty od strony zachodniej prostokątny plac broni (obecnie wykorzystywany jako utwardzony parking), a także wychodząca z jego naroża od strony południowo-zachodniej droga kryta o długości około 200 m (pełniąca obecnie funkcję parkowej alejki). Na tej samej podstawie uznano, że elementem założenia obronnego na Sławinku jest również murowana, sklepiona kolebkowo piwnica, zlokalizowana poza narysem ziemnych szańców reduty, w południowej części w/w placu broni. Pierwotnie przeznaczona na magazyn i schron, piwnica obecnie pełni funkcję gospodarczą.

4. Obszar opracowania:

Dzieła fortyfikacji nowożytnej, ze względu na swój charakter wynikający z doktryn prowadzenia operacji wojskowych, charakteryzuje złożoność struktury. Z tego powodu konieczne jest widzenie i jednolite traktowanie poszczególnych elementów reduty jako kompletnego dzieła obronnego, którego ochrona, konserwacja oraz zagospodarowanie powinny dążyć do jego ponownego scalenia na płaszczyźnie przestrzennej, funkcjonalnej i znaczeniowej. Z tego powodu wskazane jest objęcie planowanymi pracami projektowymi, związanymi z rewitalizacją dzieła nie tylko majdanu, ale całej reduty, wraz z poprzedzającym wejście na teren osady dawnym placem broni (obecnie plac utwardzony) oraz istniejącym odcinkiem drogi krytej. Natomiast w zakresie planowanej rewitalizacji majdanu konieczne jest kompleksowe potraktowanie całego wnętrza reduty, tj. obwałowanego szańcami z trzech stron plateau, otwartego w kierunku wschodnim, z miejscem po stanowiskach ogniowych ukształtowanym jako wysoki taras nad urwiskiem.

5. Założenia ogólne:

Opracowania analityczne i projektowe rewitalizacji majdanu w obrębie reduty powinny być poprzedzone zdefiniowaniem funkcji i charakteru wewnętrznego majdanu, stanowiącego integralną część dzieła obronnego, którego granice zostały określone w decyzji o wpisie do rejestru zabytków. Konieczne jest zachowanie historycznego dzieła w jego formie i sposobie rozplanowania - stąd wszelkie działania projektowe i inwestycyjne w obrębie majdanu winny być podporządkowane zasadom konserwatorskiej rewaloryzacji całego zabytku, zgodnie z obowiązującymi „Wytycznymi Generalnego Konserwatora Zabytków dotyczącymi ochrony zabytkowych dzieł budownictwa obronnego – fortyfikacji wzniesionych od poł. XVIII w. do końca I wojny światowej” z 6 października 2021 r., znak: DOZ-KiNK.6521.10.2021.KP (kopia w załączeniu – zał. 1). Rozwiązania projektowe winny tworzyć warunki dla utrwalenia wszystkich zachowanych jeszcze wartości zabytku, tj. jego układu przestrzennego i wzajemnych powiązań między podstawowymi elementami całego dzieła obronnego. Sposób zagospodarowania majdanu powinien uwzględniać osie całego dzieła oraz punkty i miejsca przestrzennie ważne, a także stwarzać korzystne warunki ich ekspozycji. Należy przy tym dążyć do korekty istniejących niewłaściwych rozwiązań (jak współczesne nasadzenia) i przywrócenia pełnej zgodności funkcjonalnej, przestrzennej i kompozycyjnej wszystkich elementów składnikowych

współtworzących charakter wnętrza dzieła obronnego. W celu poprawy walorów ekspozycyjnych (wizury) zabytku, dla uczynienia monumentalnego charakteru usypanych form, wzniesionych przez budowniczych reduity, należy rozważyć możliwość odlesienia lub znacznego zredukowania drzewostanu. Wskazuje się przy tym jako niezbędne w kształtowaniu majdanu - ograniczenie roślinności wysokiej w obrębie placu na rzecz nawierzchni trawiastych lub niskopiennych, a także maksymalne oczyszczenie otaczających go z trzech stron stoków wałów reduity z samosiewów drzew, podszytu i krzewów, które przesłaniają widok z wnętrza reduity. Usunięcie istniejących drzew i krzewów powinno być jednak poprzedzone inwentaryzacją dendrologiczną oraz wskazaniem nasadzeń z okresu funkcjonowania uzdrowiska w 2 połowie XIX wieku i znajdującego się na tym terenie drzewostanu wprowadzonego w okresie funkcjonowania ogrodu botanicznego. Wykonana w ten sposób analiza pozwoli na waloryzację całego zasobu zieleni i określenie elementów możliwych do usunięcia, chociaż - z uwagi na przeznaczenie całej nieruchomości na działce nr 12/2 na potrzeby ogrodu botanicznego - dopuszczalne jest utrzymanie w obrębie majdanu parterów ogrodowych. Geometryczne rozplanowanie sieci alejek wewnątrz reduity powinno podkreślać główne kierunki komunikacji w obrębie placu - wzdłuż szanów oraz na osiach centralnych. Jednocześnie układ komunikacyjny powinien uwzględniać miejsce pełnej ekspozycji całego majdanu oraz możliwość organizowania okolicznościowych uroczystości i inscenizacji upamiętniających np. wydarzenia związane z Kościuszką i powstaniem reduity, wymuszających konieczność przewidzenia wewnętrznego placu, przeznaczonego na ten cel. Wskazane jest zastąpienie istniejącego utwardzenia alejek (asfaltu) nawierzchnią nadającą naturalny charakter (np. kruszywo naturalnie stabilizowane mechanicznie). Wszelkie uzupełnienia, np. o nawierzchnie i elementy ogrodowe, powinny być dokonywane z pełnym poszanowaniem zachowanych wartości artystycznych (krajobrazu kulturowego - warownego, w tym relacji przestrzenno-widokowych), historycznych i zabytkowych całego dzieła.

Zabytek ten nie był dotychczas badany metodami archeologicznymi. Brak danych źródłowych uzyskanych w wyniku rozpoznania archeologicznego ogranicza możliwości wydania właściwych zaleceń konserwatorskich dla potrzeb planowanych zamierzeń inwestycyjnych, z uwagi brak dokładnych informacji o zawartości i strukturze podziemnych substancji zabytkowych. Dlatego też optymalnym rozwiązaniem byłoby przeprowadzenie na terenie zabytku nieinwazyjnych badań archeologicznych. Postulowane jest wytypowanie do badań geofizycznych pozbawionego drzew obszaru majdanu reduity. Najtrafniejsze byłoby wykorzystanie metody prospekcji magnetycznej albo radarowej lub obu połączonych. Cennym źródłem informacji mogłyby być też badania z użyciem detektora metali. Uzyskane wyniki wzbogaciłyby wiedzę archeologiczną o tym unikatowym zabytku oraz pozwoliłyby potwierdzić, czy na jego terenie występują niezarejestrowane dotychczas podziemne obiekty powiązane z funkcjonowaniem omawianego polowego założenia obronnego (np. relikty zabudowy, kazamaty, składy amunicji itd.). Rezultaty tych badań będą mogłyby przełożyć się na ergonomiczne planowanie rozwiązań projektowych - np. przy wytyczaniu utwardzonych ścieżek, ekspozycji itd. W ten sposób, jeszcze w trakcie fazy projektowej można byłoby uniknąć wszelkich kolizji planowanych ingerencji w podłoże gruntowe z podziemnymi zabytkowymi strukturami antropogenicznymi, których badanie archeologiczne zwykle jest złożone i kosztowne.

Wznoszenie w granicach zamkniętej fortyfikacji reduity obiektów - np. większej gabarytowo współczesnej małej architektury ogrodowej (uwzględniając przy tym wspomniany wyżej brak archeologicznych podstaw źródłowych o pierwotnej zabytkowej obiekcie) w zgodzie ze współczesną doktryną konserwatorską - należy uznać za niedopuszczalne lub wyjątkowo dopuszczalne, przy zachowaniu zasady, że obiekty te nawiązywać będą do pierwotnej funkcji zabytku i nie będą one stylistycznie obce budownictwu charakterystycznemu dla okresu użytkowania zabytku. Zwraca się przy tym uwagę, że przy stylizacji tego rodzaju obiektów należy głównie posługiwać się materiałem

nawiązującym historycznie po pocz. XIX w. – czyli materiałem drewnianym. Biorąc pod uwagę cel planowanej inicjatywy, mającej doprowadzić do poprawy jakości przestrzeni zabytku dla osób zwiedzających ogród botaniczny oraz poprawy atrakcyjności zabytku i jego funkcjonalności – urząd konserwatorski dopuszcza możliwość montowania na terenie zabytku (z wyłączeniem wałów, o czym dalej), wzdłuż ścieżek dla zwiedzających niezbędnych dla funkcjonowania ogrodów elementów - tj. ławek, śmietników, tablic informacyjnych i kierunkowych. Niedopuszczalne jest projektowanie ścieżek dla zwiedzających, biegnących po zachowanych formach terenowych zabytku, tj. po szańcach. Konieczne jest również niezwłoczne doprowadzenie do zaprzestania wykorzystywania obecnie funkcjonujących i niezabezpieczonych "dzikich" ścieżek biegnących po kulminacjach obwałowań.

Powyższe uwagi, należałoby uwzględnić we wstępnych rozwiązaniach projektowych (konceptyjnych), które powinny być przedstawione LWKZ w ramach roboczych konsultacji.

Przychylając się do prośby o udostępnienie i możliwość ewentualnej publikacji posiadanej przez WUOZ w Lublinie dokumentacji dotyczącej reduity – przekazuję scany karty ewidencyjnej tego zabytku z 2020 r. i opracowania ewidencyjnego założenia ogrodowego przy dworku Kościuszków na Sławinku w Lublinie z 1999 r. (zapis na płycie DVD – zał. 2) oraz egzemplarz Wiadomości Konserwatorskich Województwa Lubelskiego, t. 21 z 2019 r., zawierający artykuł M. Kseniaka, pt.: „Zapomniana Reduta gen. Tadeusza Kościuszki w Ogrodzie Botanicznym UMCS na Sławinku w Lublinie” (zał. 3). Ewentualna publikacja w/w karty lub opracowania ewidencyjnego wymaga przywołania, iż są to opracowania zlecone ze środków konserwatorskich i przechowywane w zasobach archiwum zakładowego WUOZ w Lublinie.

Jednocześnie informuję uprzejmie, że w materiale dowodowym, będącym podstawą wpisania reduity do rejestru zabytków znajdują się również publikacje ogólnodostępne:

- W. D. „Sławinek i jego wody mineralne żelazne”, „Wędrowiec” nr 22 z 19 maja 1883, s. 337-339,
- W. D. „Sławinek i jego mineralne żelazne wody”, „Tygodnik Lekarski”, nr 25 z 19 czerwca 1856, s. 193-196,
- J. Zawadzki, „Ze zdrowisk krajowych”, „Kłosa” nr 1257 z 20 lipca 1889, s. 68-69, 320,
- Polski Słownik Biograficzny 1969, t. XIV/3, z. 62, s. 44-54,
- W. Bondyra, „Akt nabycia Sławinka przez Kościuszków w 1755 r. oraz osiemnastowieczne inwentarze dworu i folwarku”, Rocznik Lubelski nr 38 z 2012, s. 139-150,
- „Inżynierowie Polscy w XIX i XX wieku”, t. VII „100 najwybitniejszych polskich twórców techniki”, 2001, s. 117-120.
- „Głos Nauczyciela” nr 1 z 1987 (numer w całości poświęcony T. Kościuszcze, dostępny pod adresem: http://www.pbc.uw.edu.pl/11644/1/GN_1987_1.pdf).

Z wyrazami szacunku

Lubelski Wojewódzki
Konserwator Zabytków
dr Dariusz Kopiczowski

Załączniki:

1. Kopia „Wytycznych Generalnego Konserwatora Zabytków dotyczących ochrony zabytkowych

dział budownictwa obronnego – fortyfikacji wzniesionych od poł. XVIII w. do końca I wojny światowej” z 6 października 2021 r., znak: DOZ-KiNK.6521.10.2021.KP.

2. Płyta DVD – scany:

- karty ewidencyjnej dzieła budownictwa obronnego, tzw. Reduty Kościuszki, oprac. J. Studziński w 2020 r.,
- „Ewidencji założenia ogrodowego przy dworku Kościuszków na Sławinku w Lublinie”, oprac. Cz. Kielboń i M. Kałużniacka w 1999 r.

3. Wiadomości Konserwatorskie Województwa Lubelskiego, t. 21 z 2019 r. (s. 181-192: M. Kseniak, Zapomniana Reduta gen. Tadeusza Kościuszki w Ogrodzie Botanicznym UMCS na Sławinku w Lublinie”).

DOZ-KiNK.6521.10.2021.KP

**WYTYCZNE GENERALNEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW
DOTYCZĄCE OCHRONY ZABYTKOWYCH DZIEŁ BUDOWNICTWA
OBRONNEGO - FORTYFIKACJI WZNIESIONYCH
OD POŁ. XVIII w. DO KOŃCA I WOJNY ŚWIATOWEJ**

**I. PRZEDMIOT OCHRONY, CECHY ISTOTNE Z PUNKTU WIDZENIA OCHRONY
I ZAGOSPODAROWANIA**

1. Przedmiot ochrony

- a) **dzieło budownictwa obronnego**: samodzielna lub systemowa budowla obronna¹ (często wielkoobszarowy zespół historyczny) np.: bastion, fort/schron bojowy, fort zaporowy, punkt oporu, cytadela, grupa fortowa, obszar warowny, twierdza, rejon umocniony; zespół fortyfikacji powstałych - ukształtowane i podlegające przemianom pod wpływem doskonalonych środków ataku;
- b) **krajobraz kulturowy** określany jako warowny;
- c) **nazwy historyczne** dzieł lub ich elementów.

2. Wartości zabytkowe dzieł budownictwa obronnego²:

- a) **wartości historyczne** - to treści dokumentu jakim jest dzieło fortyfikacyjne przekazujące informacje z przeszłości szczególnie dotyczące:
 - przemian geopolitycznych istniejących i nieistniejących europejskich struktur państwowych (zmian przebiegu granic, sojuszy i konfliktów), wydarzeń militarnych i politycznych, roli dzieł w tych wydarzeniach - o znaczeniu lokalnym, narodowym lub ponadnarodowym;
 - ewolucji sztuki fortyfikacyjnej i struktur obronnych, jako elementu przemian cywilizacyjnych, rozwoju nauki, techniki, wynalazczości, szczególnie epok pierwszej i drugiej rewolucji przemysłowej;
 - postaci historycznych: władców, strategów i inżynierów wojskowych (w tym -polskich) związanych z projektowaniem, budową i modernizacją dzieł oraz wydarzeniami militarnymi;
 - martyrologii i symboliki przetrwania tożsamości narodowej oraz odzyskania niepodległości;
 - tradycyjne nazwy dzieł i oryginalnego nazewnictwa fortecznego.
- b) **wartości artystyczne** - to **cechy architektoniczne dzieł fortyfikacyjnych i ich zdobień** reprezentatywne dla stylu (odmian stylowych) w architekturze i sztuce oraz sztuki rzemieślniczej, ich proveniencji i wpływów lokalnych, a w szczególności cechy:
 - dzieł budownictwa obronnego, detalu architektonicznego, wyposażenia oraz ich kompozycji, w tym - detalu wyróżniającego obiekty reprezentacyjne (bramy

¹ dzieło obronne: „najszerze określenie samodzielnej budowli obronnej ...” .wg: J. Bogdanowski, Z. Holzer, M. Kornecki, A. Swaryczewski; Słowniczek Terminologiczny dawnego budownictwa obronnego w Polsce. Podstawy systematyki dzieł obronnych, w: Architektura obronna w krajobrazie Polski – od Biskupina do Westerplatte; wyd. naukowe PWN, Warszawa – Kraków 1966.

² za: P. Molski, Ochrona i zagospodarowanie zespołów fortyfikacji nowszej w Polsce, Oficyna Wyd. PW, Warszawa, 2007

Informacja dotycząca zasad przetwarzania danych osobowych przez Administratora oraz praw osób, których dane są przetwarzane została zamieszczona na stronie <http://bip.mkidn.gov.pl> w zakładce ochrona danych osobowych.

- wjazdowe, komendantury, koszary, obiekty zaplecza logistycznego itp.) i podkreślającego potęgę mocarstw - inwestorów;
- detali dokumentujących i upamiętniających władców-inicjatorów budowy fortyfikacji, inżynierów wojskowych, budowniczych i daty budowy obiektów (popiersia, płaskorzeźby, godła, herby itp.);
 - stolarki i ślusarki drzwiowej i okiennej oraz okuć;
 - wytworów rzemiosła i dekoracyjnej sztuki budowlanej z wykorzystaniem materiałów zdobniczych (sklepienia, posadzki, „ślepe okna”) z zastosowaniem np. ceramiki budowlanej, metaloplastyki itp.;
 - krajobrazu kulturowego - warownego³, w tym relacji przestrzenno-widokowych reprezentujących wyróżniające się jako cechy krajobrazu kulturowego (rzeźba i ukształtowanie terenu, rozplanowanie zabudowy i ich powiązanie z elementami krajobrazu naturalnego) wykorzystywanych systemie i sposobie obrony dzieł - powstałych w wyniku twórczego planowania (m.in. studiów krajobrazowych panoram, sylwety i scenografii otoczenia) oraz roli i powiązania dzieła budownictwa obronnego z obszarem działań militarnych. Kształtowanie krajobrazu warownego dla bezpośrednich celów walki a także dla celów prestiżowych było wynikiem zastosowania środków artystycznych znanych ze sztuki ogrodowej, architektury krajobrazu, malarstwa i scenografii. Stanowią dziś przykłady historycznych, wielkoskalowych założeń komponowanych.
- c) **wartości naukowe - to wiedza pozyskiwana w wyniku badań dzieł fortyfikacyjnych** oraz zespołów dzieł, ich wyposażenia, lokalizacji i otoczenia, obejmująca w szczególności:
- cechy strategii obronnych, europejskich szkół fortyfikacyjnych oraz systemów obronnych - odpowiadające rozwojowi środków ataku (rodzajów, zasięgu i celności broni i artylerii), środków łączności, transportu wojskowego i obserwacji oraz liczebności wojsk;
 - rozwiązania konstrukcyjno-budowlane i technologie budowy zapewniające odporność budowli, ograniczenie ich dostępności i bezpieczeństwo załóg wobec zagrożeń militarnych oraz wyposażenie w sieci i urządzenia infrastruktury technicznej (drogi, systemy wentylacji, odwodnień itp) - o cechach wynalazczości i prekursorstwa, będące wzorcem w rozwoju i upowszechnianiu tego typu budowli, ale też budownictwa w ogóle;
 - inżynierską sztukę integracji budowli obronnych ze środowiskiem przyrodniczym wzmacniającej funkcje obronne;
 - warunki życia i zaspakajania potrzeb bytowych załóg fortecznych dostosowane do specyfiki budowli obronnych i liczebności załóg fortecznych; rozwiązania funkcji logistyczno-bytowych (zaplecze koszarowe, aprowizacyjne, sanitarne) i zieleni fortecznej itp.);
 - wpływ na dynamikę lub ograniczenia rozwoju społeczno-gospodarczego na terenach otaczających (struktury przestrzennej osadnictwa, sieci komunikacyjnych, rzemiosła, produkcji materiałów budowlanych i żywności).
3. Współczesne wartości dzieła budownictwa obronnego:
→krajobrazowe⁴, jako obszary o cennych cechach przyrodniczych, estetycznych

³ „krajobraz warowny uwzględnia również niebojowe budowle służące obronie: inżynierskie, logistyczne koszarowe, drogowe, hydrotechniczne, kolejowe, zieleni (maskującą, przeszkodową, użytkową i ozdobną), a także podziały gruntowe, w tym rezultaty systemu ograniczeń budowlanych, kształtujących strukturę urbanistyczną oraz powiązania ogniowe i sygnalizacyjne, przekładające się dziś na powiązania widokowe” za J. Bogdanowski, Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte, Warszawa – Kraków, 1996 oraz K. Wielgus, J. Środulska-Wielgus, A. Staniewska „Krajobraz warowny Polski. Procesy rewaloryzacji i percepcji. Próba syntezy, Kraków 2019

⁴ „walory krajobrazowe – wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, estetyczno-widokowe obszaru oraz związane z nimi rzeźbę terenu, twory i składniki przyrody oraz elementy cywilizacyjne, ukształtowane przez Informacja dotycząca zasad przetwarzania danych osobowych przez Administratora oraz praw osób, których dane są przetwarzane została zamieszczona na stronie <http://bip.mkidn.gov.pl> w zakładce ochrona danych osobowych.

- i ekspozycyjno-widokowych, których zachowanie leży w zakresie szeroko pojętego zrównoważonego rozwoju i zachowania ładu przestrzennego;
- ekologiczne jako miejsce bytowania chronionych gatunków roślin i zwierząt; siedlisk wspomagających funkcjonowanie korytarzy ekologicznych, poprawiających lokalnie mikroklimat i przeciwdziałających niepożądanym zmianom klimatycznym (miejskim wyspom ciepła);
- społeczne jako miejsce aktywności rekreacyjnej i sportowej dla mieszkańców, miejsce wydarzeń kulturalnych, edukacji historycznej podnoszące atrakcyjność turystyczną regionu, jako cel turystyki kwalifikowanej (militarnej);
- ekonomiczne – jako wartość rynkowa nieruchomości oraz wartość inwestycyjna generująca zyski z użytkowania.

4. Specyficzne cechy dzieł obronnych:

a) istotne z punktu widzenia ich ochrony i konserwacji:

- często wielkoobszarowa skala dzieł/założeń obronnych;
- złożona struktura funkcjonalno-przestrzenna: budowle ogniowe, zaplecza logistycznego; naziemne i podziemne urządzenia infrastruktury technicznej, drogi forteczne i place, zieleń forteczna i układy wodne; umocnienia przedpola;
- przewaga otwartych terenów umocnień ziemnych i ich zróżnicowanie wysokościowe;
- typizacja elementów i urządzeń obronnych;
- złożona struktura materiałowo-budowlana; budowle:
 - murowe (kamień, cegła, beton, beton zbrojony);
 - drewniano-murowe, drewniane;
 - ziemne, także wyposażane w elementy konstrukcyjne i kubaturowe;
- unikatowe elementy wyposażenia technicznego - bojowego i bytowego, wymagające zaawansowanych metod konserwacji;
- konieczność systematycznej pielęgnacji zieleni fortecznej i wtórnej (tworzącej strukturę parkową dzieł obronnych o wysokich walorach krajobrazowych), oraz eliminacji szkodliwej zieleni inwazyjnej.

b) istotne z punktu widzenia ich współczesnego zagospodarowania, adaptacji do nowych funkcji i użytkowania:

- współczesne wartości krajobrazowe, w tym ekspozycyjno-widokowe;
- ograniczona dostępność komunikacyjna;
- ograniczona dostępność lub brak dostępności fragmentów dzieła obronnego dla osób ze szczególnymi potrzebami;
- ograniczone doświetlenie wewnątrz obiektów;
- niewielkie powierzchnie użytkowe wewnątrz obiektów w stosunku do rozległych, otwartych terenów umocnień ziemnych;
- niezgodne z wymogami obowiązującego Prawa Budowlanego, wymagające odstępstw, parametry użytkowe;
- struktura budowlano-konstrukcyjna wymagająca szczególnych rozwiązań w wyposażeniu we współczesne instalacje i urządzenia techniczne (instalacje wod.-kan., energetyczne, grzewcze, p/pożarowe wentylacja itp.).

5. Szczególne źródła zagrożeń wymagające dostosowanych do specyfiki rozwiązań technicznych:

- wilgoć (brak/zużycie izolacji; awarie systemów odwodnień, wentylacji; kondensacja pary wodnej we wnętrzach przy określonej różnicy temperatur - wewnętrznej i zewnętrznej);
- erozja budowli ziemnych;
- szkodliwa zieleń inwazyjna;

sily przyrody lub działalność człowieka” zgodnie z definicją art. 5 p. 23 ustawy o ochronie przyrody (Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880 ze zmianami)

Informacja dotycząca zasad przetwarzania danych osobowych przez Administratora oraz praw osób, których dane są przetwarzane została zamieszczona na stronie <http://bip.mkidn.gov.pl> w zakładce ochrona danych osobowych.

- niekontrolowana dostępność publiczna.

II. ZASADY POSTĘPOWANIA KONSERWATORSKIEGO

6. W celu zapobieżenia błędnym diagnozom, a w efekcie - błędnym decyzjom konserwatorskim wykonywanie dokumentacji, programów i projektów konserwatorskich zaleca się powierzać interdyscyplinarnym zespołom specjalistów (np. konserwatorów, mykologów, architektów, architektów krajobrazu, historyków wojskowości, archeologów) o uznanej wiedzy o fortyfikacjach w określonym etapie ich rozwoju i proveniencji.

7. Delimitacja granic dzieła budownictwa obronnego powinna uwzględniać:

- zasięg przeprowadzonych robót inżynierskich - elementów struktury dzieła obronnego, zazwyczaj form ziemnych, przeszkód fortyfikacyjnych a także struktur podziemnych;
- pierwotne granice wykupu gruntów, parcelacji działek i stref historycznych ograniczeń budowlanych;
- strefy ochrony form ziemnych zapobiegające zmianom stosunków gruntowych lub wodnych na skutek ingerencji w ich otoczeniu.

Zasięg oddziaływania dzieła budownictwa obronnego może być szerszy i możliwy do określenia w ramach dokumentów strategicznych, planistycznych, wojewódzkich i gminnych programów opieki nad zabytkami, planów zarządzania itp.

8. Analizy wyjściowe:

- rozpoznanie dzieła obronnego, identyfikacja struktury systemu obronnego ze wskazaniem dzieł lub elementów powtarzalnych⁵ (w tym: badania historyczne, architektoniczne, archeologiczne)⁶;
- analizy stratyfikacyjne (rozwarstwienie historyczne), z oceną autentyczności substancji i formy, w tym kolejnych nawarstwień (historycznych modernizacji) oraz stopnia zachowania (integralności) w odniesieniu do przyjętego etapu budowy lub przekształceń;
- analizy wartości historycznych, naukowych i artystycznych oraz krajobrazowych dzieła obronnego lub jego elementów, oraz nawarstwień powinny obejmować:⁷
 - określenie istoty wartości (co jest wartością - treścią dokumentu historycznego, którym jest zabytek lub jego element) ze wskazaniem dzieła, jego elementu lub nawarstwień, które są materialnym nośnikiem (dokumentem) tej wartości⁸;
 - hierarchizację atrybutów wartości (wskazanie wartości unikatowych, wyjątkowych, rzadko spotykanych w całej grupie typologicznej oraz wartości reprezentatywnych⁹;
- ocena stanu dzieła obronnego:

⁵ realizowanych według projektów typowych

⁶ ze względu na różnorodną proveniencję dzieł obronnych w Polsce dokumentacja historyczna może znajdować się w archiwach zagranicznych (rosyjskich, niemieckich, austriackich, francuskich i in.)

⁷ wartości zabytkowe powinny być określane indywidualnie dla każdego dzieła budownictwa obronnego (jeśli to możliwe - z ich umiejscowieniem) Błędem jest umieszczanie w uzasadnieniu decyzji w sprawie wpisania dzieła budownictwa obronnego do rejestru zabytków ogólnej informacji, że prezentuje ono wartości historyczne, artystyczne i naukowe bez dokładnego ich sprecyzowania. Każdy element dzieła (ziemny, murowano-ziemny, murowany, drewniany, metalowy, układ zieleni lub wodny) może prezentować wartości zabytkowe bez względu na materiał, z którego został wykonany

⁸ atrybut to charakterystyczna właściwość - niematerialna cecha definiująca istotę zabytkowej wartości (treść dokumentu, którym jest zabytek lub element jego struktury), a nośnik - to autentyczny, materialny obiekt, jego element lub artefakt, w którym te wartości są zapisane.

⁹ wartości charakterystyczne dla obiektu lub określonego zasobu (grupy budowli) - z odniesieniem do specyfiki lokalnej lub regionalnej, rozwoju rzemiosła, technologii budowlanych, rozwiązań funkcjonalnych, cech architektoniczno-artystycznych, spersonalizowanej twórczości itp) lub reprezentujące obiekty lub ich elementy powtarzalne - w przypadkach stypizowanych, seryjnych rozwiązań architektonicznych (właściwe staje się wówczas wytypowanie wzorcowych - reprezentatywnych obiektów o najwyższym stopniu autentyczności i integralności);

- przeprowadzenie badań konserwatorskich, sporządzenie ekspertyz/opinii technicznych: w szczególności mykologicznych, konstrukcyjno-budowlanych, geotechnicznych, dendrologicznych ze szczególnym uwzględnieniem elementów/urządzeń dzieła:
 - w stanie awarii budowlanych - wymagających działań zabezpieczających/ratunkowych w pierwszej kolejności;
 - murowych z nasypami ziemnymi wymagających zabezpieczeń przeciwwodnych i eliminacji szkodliwej zieleni inwazyjnej na nasypach;
 - autentycznych systemów odwadniających i wentylacyjnych;
 - podlegających erozji budowli ziemnych i zdeformowanych ich narysów i profili;
 - wyposażenia bojowego i bytowego;
- oraz zieleni z oceną wartości nasadzeń zieleni fortecznej oraz walorów krajobrazu kulturowego.

9. Wybrane zasady ochrony, prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych oraz podejmowania innych działań:
- a) unikatowe dzieła lub ich elementy oraz powtarzalne elementy dzieł o najwyższym, porównawczo stopniu integralności - jako reprezentatywne - powinny podlegać głównie konserwacji i restauracji - z ograniczeniem do niezbędnego minimum ingerencji modernizacyjnych i pełnić funkcje dydaktyczne eksponujące ich wartości zabytkowe;
 - b) analizy wartościujące dzieło obronne i hierarchizacja wartości mogą być podstawą wyodrębnienia elementów lub stref o zróżnicowanych rygorach ochrony, a tym samym – o zróżnicowanych, dopuszczalnych granicach ingerencji;
 - c) zalecenia dotyczące zabiegów konserwatorskich należy odnosić:
 - w przypadku wielkoobszarowych dzieł obronnych - do wiodących rodzajów zabiegów (konserwacja, restauracja) w poszczególnych strefach dzieła obronnego;
 - w przypadku elementów strukturalnych dzieła obronnego - do zakresu i metod konserwacji i restauracji;
 - d) konserwację obiektów zaplecza logistycznego, budowli ziemnych, zieleni fortecznej, dróg i nawierzchni fortecznych, ciągów i urządzeń infrastruktury technicznej oraz układów wodnych traktować należy równorzędnie z konserwacją murowych dzieł, elementów i urządzeń obronnych;
 - e) w miarę możliwości należy stosować zasadę odwracalności metod i materiałów (tam, gdzie jest to możliwe, wszelkie przyjęte środki powinny być „odwracalne”, tak aby można je było usunąć i zastąpić bardziej odpowiednimi w przypadku zdobycia nowej wiedzy) zgodnie z zasadami konserwatorskimi określonymi w piśmie wytycznych GKZ z dnia 5.10.2018;
 - f) należy upowszechniać i zalecać stały monitoring stanu obiektu i bieżącą, systematyczną konserwację profilaktyczną wyprzedzającą destrukcję, stany awaryjne budowli - w tym zabezpieczenia przed czynnikami atmosferycznymi, erozją form ziemnych i rozwojem zieleni inwazyjnej;
 - g) postępowanie z zielenią na terenach pofortecznych¹⁰ powinno równoważnie uwzględniać wnioski z:
 - waloryzacji konserwatorskiej zieleni historycznej, możliwości jej zachowania i uczytelnienia;
 - ekspertyz dendrologicznych stanu zieleni istniejącej;
 - ocen znaczenia zieleni w eksponowaniu wartości krajobrazowych dzieła budownictwa obronnego;

¹⁰ zasady postępowania z zielenią historyczną i inwazyjną na obszarze dzieł budownictwa obronnego zostaną opracowane indywidualnie w postaci dodatkowych standardów postępowania konserwatorskiego, należy jednak uwzględniać równorzędnie przy podejmowanych decyzjach

- oceny zagrożeń budowli obronnych związanych z destrukcyjnym oddziaływaniem zieleni inwazyjnej oraz zieleni zagrażającej bezpieczeństwu użytkowników;
- h) części dzieł wykonane z budulca nietrwałego jak ziemia i drewno, a także zieleni forteczną i układy wodne można uznać za warunkowo odtwarzalne, jednak należy dążyć do maksymalnego zachowania substancji historycznej. Przed ewentualną wymianą gruntu, modyfikacją elementów ziemnych należy wymagać przeprowadzenia wyprzedzających badań archeologicznych na podstawie art. 31 ust. 1a uozoz;
- i) efekty działań konserwatorskich i pozakonserwatorskich ingerujących w formę lub substancję dzieła powinny umożliwiać ich odróżnienie i nie prowadzić do fałszowania zabytku;
- j) poszukiwania detektorowe dopuszczalne są wyłącznie w ramach badań archeologicznych.

III. ZAGOSPODAROWANIE NA CELE UŻYTKOWE

10. Nowy program użytkowy zabytkowego dzieła budownictwa obronnego:
 - musi uwzględniać stopień rzeczywistej chłonności adaptacyjnej - możliwości przyjęcia nowych funkcji bez przekształcania jego istotnych cech, przesądzających o wartościach zabytkowych, z dostosowaniem funkcji do indywidualnych cech obiektu (a nie odwrotnie);
 - nie może wpływać na zmniejszenie historycznej integralności dzieła obronnego lub zespołu dzieł;
 - musi uwzględniać kontekst krajobrazowy i otoczenie zabytku.
11. Zagospodarowanie i adaptacje dzieł obronnych do współczesnych funkcji traktować należy jako jeden z instrumentów ochrony – jeśli związane z tym ingerencje i uzupełnienia nie prowadzą do utraty autentyczności materii i formy dzieła, nie ograniczają czytelności jego wartości zabytkowych, a nowe funkcje zapewniają pozyskiwanie środków finansowych na jego utrzymanie.
12. Dla utrzymania i czytelności historycznej integralności funkcjonalnej, przestrzennej i technicznej dzieła budownictwa obronnego zagospodarowanie na współczesne cele użytkowe powinno być spójne z wieloletnią strategią ochrony (patrz pkt. 14) i dokumentacją zabytku obejmującą całość dzieła, również wtedy, gdy zagospodarowanie obejmuje jego fragment.
13. Utrzymanie pierwotnej integralności funkcjonalno-przestrzennej dzieła budownictwa obronnego wraz z otoczeniem wymaga spójności jego programu użytkowego z utrwaleniem historycznych cech krajobrazu kulturowego, systemu komunikacyjnego (dróg fortecznych i pochylni), układu wodnego i zieleni oraz zakazu wygrodzień.
14. Zasoby dzieł obronnych i powiązanych systemowo ich zespołów wymagają – opracowywania dokumentacji w formach:
 - a) wieloletniej (15 – 20 letniej) strategii ochrony wielkoobszarowych dzieł budownictwa obronnego, zagospodarowania i zarządzania zasobem określającej uwarunkowania i zasady ochrony (w tym: niezbędne, wielobranżowe studia i ekspertyzy), możliwości i ograniczenia w użytkowaniu i zagospodarowaniu oraz współzależności rodzajów działań w czasie i przestrzeni; ustalenia strategii opracowywanych przy udziale NID-WKZ powinny:
 - stanowić podstawę spójnych decyzji konserwatorskich dotyczących poszczególnych dzieł budownictwa obronnego i ich zespołów;
 - zawierać ogólnodostępne dla właścicieli lub zarządców informacje niezbędne dla podejmowanych przez nich inicjatyw inwestycyjno-użytkowych;
 - być transmitowane do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, wojewódzkich i gminnych programów opieki nad zabytkami, audytów

- krajobrazowych województw i planów zagospodarowania przestrzennego województw;
- b) dokumentacji konserwatorskiej, programu prac konserwatorskich i programu zagospodarowania całości dzieła budownictwa obronnego obejmujących zakres:
- charakterystykę struktury dzieła i jego zagrożenia;
 - egzogeniczne i endogeniczne, konserwatorskie i pozakonserwatorskie uwarunkowania ochrony i zagospodarowania;
 - zadania związane z ochroną oraz konserwacją i restauracją dzieła z ich współzależnością w czasie;
 - studium dostępności inwestycyjnej określające dopuszczalne sposoby użytkowania i formy zagospodarowania poszczególnych stref dzieła, zaopiniowane pozytywnie przez WKZ, powinno wskazywać strefy o różnych możliwościach działań konserwatorskich, preferowanych funkcjach, o zróżnicowanym zakresie ingerencji inwestycyjnej, a także odnosić się do szerszego sąsiedztwa zabytku, wskazując potencjalne zagrożenia oraz ochronę wartości krajobrazowych i widokowych.
 - docelową koncepcję użytkowania i zagospodarowania dzieła z określeniem zadań etapowych i ich współzależności z zadaniami konserwatorskimi.

W przypadku podziału własnościowego dzieła (nieruchomości fortecznej) właściciele lub zarządcy partycypować mogą w sporządzeniu dokumentacji dla całego dzieła solidarnie i proporcjonalnie do posiadanej części nieruchomości.

Zalecany zakres dokumentacji i jej standardy należy upowszechniać także w formie wzorcowych dokumentacji i opracowań pilotażowych wykonanych z inicjatywy NID-WUOZ.

15. Jeśli przedmiotem rozstrzygnięć konserwatorskich jest obiekt/budowla/element dzieła budownictwa obronnego dokumentacje przedprojektowe, projektowe i powykonawcze powinny być skorelowane z dokumentacją zabytku określoną w p. 14 b), w ramach uzyskanego pozwolenia konserwatorskiego lub uzgodnienia. Zakres składanej dokumentacji określają akty wykonawcze ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Prawa Budowlanego, zalecane standardy, a w szczegółowym zakresie wskazuje indywidualnie WKZ. Zalecany zakres dokumentacji konserwatorskiej, programu prac konserwatorskich i programu zagospodarowania powinien być także składową częścią przedprojektowej dokumentacji budowlanej wskazanej przez WKZ.
16. Wyodrębnienie, w efekcie analiz wartościujących, elementów lub stref dzieła o zróżnicowanych rygorach ochrony (p. 9 b) tworzy podstawę do określenia zróżnicowanych dla tych elementów lub stref, dopuszczalnych granic ingerencji, a tym samym - dopuszczalnych form zagospodarowania, w tym również stref o wiodących, reprezentatywnych dla dzieła funkcji dydaktycznych.
17. Dopuszczalne jest odtwarzanie niezachowanych form ziemnych i ich fragmentów oraz uzupełnienia kubaturowe dla pozyskiwania niezbędnych powierzchni użytkowych:
- w miejscach niezachowanych lub zachowanych szczątkowo historycznych budowli, służące reintegracji układu przestrzennego dzieła; skomponowane z zabytkowym otoczeniem powinny nosić jednoznacznie współczesne cechy architektoniczne, spójne z oryginalną substancją zabytkową (niekonkurujące formą i wyrazem), a ich gabaryty powinny odpowiadać gabarytom niezachowanych budowli;
 - w szczególnie uzasadnionych przypadkach - stanowiące dodaną do historycznej tkanki wartość, o jednoznacznie współczesnych i neutralnych wobec tej tkanki cechach architektonicznych, o ahistorycznej lokalizacji i gabarytach nieograniczających ekspozycji i czytelności zabytku.

18. Urządzenia i elementy małej architektury o jednoznacznie ahistorycznych cechach architektonicznych lub odtworzone na wzór zachowanych w obiekcie, bądź też na podstawie dokumentacji historycznej powinny tworzyć ujednolicony, zaprojektowany dla całego dzieła system.
19. Pozwolenie WKZ na zmianę przeznaczenia zabytkowego dzieła budownictwa obronnego lub sposobu korzystania z tego zabytku powinno wynikać ze studium dostępności inwestycyjnej i nie powinno dopuszczać funkcji zagrażających zabytkowi – np. mieszkaniowych, itp.
20. Pozwolenie WKZ na dokonanie, w szczególnie uzasadnionych przypadkach, podziału nieruchomości (dzieła budownictwa obronnego) powinno uwzględniać pakietowy charakter podziałów obejmujących - obok użytkowych obiektów kubaturowych, otwarte tereny umocnień.
21. Służby konserwatorskie powinny promować formy zarządzania dziełami budownictwa obronnego umożliwiające - również przy zróżnicowanej strukturze własnościowo-użytkowej:
 - inicjowanie i koordynację działań w skali całego dzieła;
 - integrowanie ochrony i konserwacji dzieła z adaptacją i modernizacją obiektów, organizacją turystyki kulturowej i promocją wartości zabytkowych z uwzględnieniem potrzeb i inicjatyw społeczności lokalnych.
22. Ze względu na wyodrębniające się cechy krajobrazu kulturowego preferowaną formą ochrony dzieł budownictwa obronnego i ich zespołów jest park kulturowy z jednostką organizacyjną zarządzającą parkiem.
23. Rozstrzygnięcia dotyczące planowanych działań powinny być podejmowane przy udziale specjalistów z zakresu ochrony i zagospodarowania fortyfikacji oraz powołanych, stałych komisji konserwatorskich ds. zabytków budownictwa obronnego, które corocznie będą przedstawiać sprawozdania z działalności.
24. Służby konserwatorskie powinny wspierać i wykorzystywać w ochronie dzieł budownictwa obronnego aktywność środowisk naukowych, organizacji pozarządowych oraz znawców fortyfikacji m.in. poprzez współpracę ze społecznymi gremiami i radami konsultacyjnymi.

Magdalena Gawin

Opracował zespół:

Piotr Molski oraz Cezary Głuszek, Lidia Klupsz, Lech Narębski, Katarzyna Pałubska, Jadwiga Środulska-Wielgus, Krzysztof Wielgus.

Źródła:

- Karta Ochrony Fortyfikacji – Polski Komitet Narodowy ICOMOS, 2021
- Bogdanowski J., Architektura obronna w krajobrazie Polski – od Biskupina do Westerplatte; wyd. naukowe PWN, Warszawa – Kraków 2002
- Molski P., Ochrona i zagospodarowanie zespołów fortyfikacji nowszej w Polsce, Oficyna Wyd. PW, Warszawa, 2007
- Wielgus K., Środulska-Wielgus J., Staniewska A., Krajobraz warowny Polski: procesy rewaloryzacji i percepcji: próba syntezy, Wyd. PK, Kraków, 2019

Informacja dotycząca zasad przetwarzania danych osobowych przez Administratora oraz praw osób, których dane są przetwarzane została zamieszczona na stronie <http://bip.mkidn.gov.pl> w zakładce ochrona danych osobowych.

ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa, tel.: 22 21 21 102, fax: 22 21 21 148, e-mail: doz@kulturaisport.gov.pl